

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

MNIMON

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες γιά την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) • Μ. ΚΟΛΥΒΑ - ΚΑΡΑΛΕΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού' Άρχειου Ζαχαρίου
● Λ. ΛΟΥΑΣ: 'Η δολοφονία τοῦ Ι. Καποδιστρίου καὶ ἡ Ρωσία' • Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετακοσιά τῶν Ἀθηναίων στὴν Πελοπόννησο καὶ ἡ πρώτη φάση τοῦ ἀπανταρτησμοῦ τοῦ (1688 - 1691)' • Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολὴ στὴν ιστορία τῆς Ελληνικῆς ἀποικοδόμησης (1849 - 1857) • ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ: 'Η ἐθνικὴ παράδοση στὴν ὁνοματοδοσία καὶ ὁ Διαφορισμός' • Ενα παρόδειγμα ἀπὸ τὴν 'Ἄγαρ' • ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΑΟΥΡΗ: 'Ἐμμανουὴλ Τροχάνης. Ἐνας μέσος δάσκαλος τοῦ ΙΗ' αἵδινα • ΣΩΦΙΑ ΜΑΤΣΑΙΟΥ: 'Η δημοπερίδης «Καιμάνια», ἀδραγανον τῶν ἱερῶν καὶ ὅλων ντόπιων συμμερόντων, Μαρτίλην 1923 - 24' • Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Δάκα ἐνδόσεις τῆς πατεροφρίας Γλυκῆ μὲταξύταν τοῦ ἀδρᾶ Γραβενίου ἀπό χρόνια 1673-1674' • ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΑΪΚΑ - ΚΑΤΣΙΛΑΑΚΗ: 'Ο ρόλος τῆς Διαίτησης τοῦ Ανοιννου στὴν πτώση τοῦ Αύγουστινου Καποδιστρίου' • Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι δημορικὲς συντροφίες στὴ Ασκανίδα σύμφωνα μὲ τὸ 'Άρχεῖο τοῦ Γ. Ζαχαρίου (1734-1743)' • Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μονιστορήματα, ἀγροί καὶ παραγωγὴ τοῦ βιβλίου. Στεναγμὸς τῶν μαζῶν παραγωγῆς τῶν μετεν τοῦ 19^ο αἰώνα
● Φ. ΗΛΟΥ: 'Ἐκδόσεις τῶν «Ἀνθρεποθεοῦ Μαρτίλη» τοῦ Βασιλείου καὶ ἔνας βιβλιοκατάλογος του Βοττοί' • Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΑΗΣ: 'Ο Κεραΐς μελέτης τοῦ Βενθινοῦ
● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Ἀποστολὲς βιβλίων στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Χίου. Στογάδα ἀπὸ τὴν Ἀλληλογραφία 'Ἄδημάνιου Κοραή καὶ Ἀλέξανδρου Βασιλείου (1799-1817)'

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ
ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΑΧΑΪΑ

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

doi: [10.12681/mnimon.330](https://doi.org/10.12681/mnimon.330)

ΑΘΗΝΑ 1985

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΡΟΥΛΙΑ Λ. (1985). Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ. *Μνήμων*, 10, 187-201. <https://doi.org/10.12681/mnimon.330>

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν, Ε.Ι.Ε.

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΐΑ

Τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ὀνοματοθεσίας, ἅρρηκτα δεμένο μὲ τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, ἐνδιαιφέρει ἡμεσα τὸν ἐρευνητὴ τῆς ἱστορίας ποὺ μελετάει τὴν ἀνθρώπινη ἐνότητα μέσα στὴν κοινωνικὴ ὄμάδα στὴν δόποια ἀνήκει. Τὸ προσωπικὸ ὄνομα ποὺ ἔχει συνδεθεῖ κατὰ παράδοση, στὰ χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ, μὲ τὸ μυστήριο τῆς βαπτίσεως,¹ ἔχει ἀπασχολήσει ὡς σήμερα τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστήμη, κυρίως ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ λαογραφικὴ ἀποψῃ.² Ο σχηματισμὸς καὶ ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος, οἱ δοξασίες καὶ τὰ ἔθιμα ποὺ ἐπικράτησαν μέσα στὸν χρόνο, στὶς διάφορες ἐλληνικὲς περιοχές, κατὰ τὴν ὀνοματοθεσία, ἔχουν ἐξετασθεῖ μὲ βάση τὴν ποικίλη πληροφόρηση, ὅση ἔχει ὡς τῷρα ἀποθησαυρισθεῖ. Όμως, δπως ἔχει κιόλας ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, ἡ ἐρευνα γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα ἀποσκοπεῖ στὴν μελέτη τοῦ συνολικοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐνὸς λαοῦ· συνεπῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ ἀντικείμενο μελέτης ἐπιμέρους μόνο ἐπιστημονικῶν κλάδων τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ἐντάσσεται σὲ γενικότερες θεωρήσεις τῆς.

Ἀποτέλεσμα ἀτομικῶν ἐπιλογῶν, ἀλλὰ καὶ ἔκφανση συλλογικῶν νοοτροπιῶν, ἡ ὀνοματοθεσία στάθηκε κάποτε καὶ ἐκφραστὴς ἰδεολογικῶν τάσεων καὶ ἀντιθέσεων ποὺ χάραξαν ἡ καὶ διαμόρφωσαν κάθε φορὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Θυμίζω, λόγου χάρη, τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ ὅταν ἡ Ἐκκλησία, στὴν προσπάθειά της νὰ ἐπιβάλει

* Ἀνακοίνωση στὸ «Βον Τοπικὸν Συνέδριον Ἀχαιϊκῶν Σπουδῶν, Καλάβρυτα 25 - 27 Ιουνίου 1983».

1. Ἡ «ὁνομαστήριος» ἡμέρα ἀρχικὰ δὲν συνέπιπτε πάντοτε μὲ τὴ βάπτιση, πβ. Φαίδων I. Κουκουλές, «Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βοζαντινῶν», ΕΕΒΣ 14 (1938), στὶς σ. 134 καὶ 139. Παντελεήμονος μητρ. Θεσσαλονίκης, «Ἡ ἵεροτελεστία τῆς ὀνοματοθεσίας», Ἐκκλησία, ἀρ. 15, Αὔγ. 1965, σ. 417 - 8.

2. Δικαῖος Β. Βαγιακᾶκος, «Σχεδίασμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833 - 1962», Ἀθῆνα 1964, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. Ἀθηνᾶ, τόμος 66 (1962), σ. 300 - 424 καὶ τόμ. 67 (1963 - 1964), σ. 135 - 369 καὶ εἰδικότερα σ. 145 - 369.

τή νέα θρησκεία και νά έξουδετερώσει τὴν εἰδωλολατρεία, θὰ ἐπιδιώξει νά παραμερίσει τὰ μυθολογικὰ και ἴστορικὰ δόνματα, συσταίνοντας νά δίνονται κατὰ προτίμηση ἐκεῖνα τῶν χριστιανῶν ἀγίων.³ Ἡ δνοματοθεσία ἀρχαίων δνομάτων διακόπτεται τότε, σχεδὸν δλότελα, μὲ μόνες ἔξαιρέσεις τὶς περιπτώσεις ὅπου παρόμοια δνόματα εἶχαν περάσει στὸ χριστιανικὸ ἕορτολόγιο. Γιὰ τὶς περιπτώσεις μετονομασίας λογίων θὰ μιλήσουμε στὴ συνέχεια. Ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων δνομάτων θὰ ἐμφανιστεῖ πάλι, πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα, μέσα ἀπὸ καινούριους ἀγῶνες γιὰ ἀνανέωση, ποὺ ἀντλοῦν τὰ πρότυπά τους ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα και τὰ διδάγματά της. Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἑλληνικό· εἶναι και ἑλληνικὸ στὸ μέτρο ποὺ οἱ Ἐλληνες μετέχουν σ' ἔνα εὐρύτερο εὑρωπαϊκὸ κίνημα.⁴

Σημαντικὴ θέση στὴ μελέτη τῆς δνοματοθεσίας κατέχει τὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ δνόματος. Ὄπως μᾶς πληροφορεῖ μάλιστα ἡ λαογραφία, οἱ λαοί, στὰ πρωτόγονα στάδια τοῦ βίου τους, προσέδιναν στὸ δνομα μαγικὴ δύναμη πού, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπάρχουσα τότε πεποίθηση, ἐπιδροῦσε στὴν μετέπειτα τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι πίστευαν ὅτι ἡ σωστὴ ἐκλογὴ θὰ ἔφερνε και τὴν ποθούμενη εὐτυχία.⁵ Στὴν σημερινὴ ἀνακοίνωση δὲν θὰ ἐπαναλάβουμε δλα ὅσα ἔχουν διεξοδικὰ γραφεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ δνόματος. Θὰ ἐπισημάνουμε μόνο δύο στοιχεῖα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ πιὸ ἄμεσα: τὴν πίστη ποὺ ἀναπτύχθηκε, παράλληλα μὲ τὴν ἔξαπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ, γιὰ τὴν προστασία ποὺ δεχόταν τὸ ἕτομο ἀπὸ τὸν Ἀγιο τοῦ δρούσιον ἔφερε τὸ δνομα⁶ και, ἀκόμα, τὴν συνήθεια ποὺ ἔξελιχθηκε σὲ ἐθιμικὴ παράδοση, βαθιὰ ριζωμένη και σήμερα, κι δχι μόνο στὸν τόπο μας, νὰ διαιωνίζονται τὰ δνόματα τῶν προγόνων στοὺς ἀπογόνους, συνήθεια ποὺ ἀπέρρευσε ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴ θεώρηση ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο διαιωνίζεται ἡ ὑπαρξή τοῦ ἀτόμου ποὺ ἔφυγε και ἔξασφαλίζεται ἡ συνέχεια στὴν οἰκογένεια.⁷

3. «Μὴ τοίνυν μηδὲ ἡμεῖς τὰς τυχούσας προσηγορίας ἐπιτιθῶμεν τοῖς παισίν, μηδὲ τῶν πάππων, και τῶν ἐπιπάππων, και τῶν πρὸς γένος διαφερόντων τὰς δνομασίας ἀντοῖς χαριζόμεθα, ἀλλὰ τῶν ὄγίων ἀνδρῶν τῶν ἀρετῆ διαλαμψάντων, τῶν πολλὴν παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐσχηκότων» συνιστᾶ δ'. I. Χρυσόστομος στοὺς χριστιανούς, Migne, P.G. τ. 53, στ. 179, πβ. Φαίδων I. Κουκουλές, δ.π., σ. 135. Δ.Β. Οἰκονομίδης, «Ονομα και δνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας και συνηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», Λαογραφία 1(1962), 475.

4. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Ψυχολογικοὶ παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένα», Αθῆνα 1957, σ. 7 - 13 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. Σπουδαὶ τῆς A.S.B.Z.) και γενικότερα τοῦ ίδιου, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», στὸν τόμο Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός, Αθῆνα 1983, σ. 23 - 119, γιὰ τὰ ἀρχαῖα δνόματα: σ. 58 - 60.

5. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, «Ἐλληνικὴ Λαογραφία, Μέρος Α', Μημεῖα τοῦ Αἴγου», Αθῆνα 1965, σ. 353 - 355, Δ. Β. Οἰκονομίδης, δ.π., σ. 447 - 653.

6. Φαίδων I. Κουκουλές, δ.π., σ. 135, σημ. 4.

7. Δ. Β. Οἰκονομίδης, δ.π., σ. 459 κε.

Κοντά, δμως, στίς ἐκφράσεις αὐτές γιὰ ἀναζήτηση προστασίας (μαγικὴ δύναμη —θρησκευτικὴ πίστη— οἰκογένεια), τὰ δνόματα, μὲ τὸν ἴσχυρὸ συμβολισμὸ μὲ τὸν δποῖο ἥταν πάντοτε φορτισμένα, καλοῦνται συχνά νὰ καλύψουν κι ἄλλες ἀνθρώπινες ἀνάγκες, νὰ ὑπηρετήσουν ἄλλες σκοπιμότητες : τοὺς ἀνεκπλήρωτους πόθους, τοὺς δραματισμούς, τὶς ἰδεολογικὲς τοποθετήσεις, ἀκόμη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν δνοματοθετῶν, τῶν γονέων, τῶν ἀναδόχων καὶ σὲ δρισμένες περιπτώσεις μετονομασιῶν, τῶν ἰδίων τῶν ἀτόμων. Βλέπουμε, λοιπόν, δτι πέρα ἀπὸ τὴν σύνδεσή του μὲ τὴν καθεαυτὴν παρῆξη τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δνομα ἔχει ἁμεση σχέση, δπως ἀναφέρθηκε κιόλας, μὲ τὴν προσωπικότητά του ἔτσι δπως διαμορφώνεται σιγὰ σιγὰ στὸ πλαίσιο τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος.

Πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, κατὰ καιρούς, ἡ σχέση αὐτῇ ἀνάμεσα στὸ δνομα, τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου καὶ πόση σημασία τῆς ἀποδόθηκε, φωτίζουν ἄλλοτε ἀρνητικὰ παραδείγματα καὶ ἄλλοτε σκέψεις καὶ σχολιασμοὶ τῶν συγχρόνων. Σὲ δρισμένες, λόγου χάρη, πρωτόγονες κοινωνίες οἱ γυναικες δὲν δνοματίζονται καν καὶ σὲ ἄλλες, μεταγενέστερες, δὲν προσαγορεύονται παρὰ μὲ τὴν ἰδιότητα ποὺ ἔχουν μέσα στὴν οἰκογένεια (νύφη), ἢ μὲ τὸ δνομα τοῦ συζύγου τους (κυρά Βασίλαινα).⁸ Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὸ ἔργονιασμα ποὺ διατυπώνουν δρισμένοι λόγιοι, στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια, στὴ σκέψη ὅτι ἔνας ἀπλὸς ἀνθρωπος, ἔνας ἀχθοφόρος, ἔνας ξυπόλητος, μπορεῖ νὰ φέρει τὸ δνομα ἐνὸς ἀρχαίου σοφοῦ,⁹ δίνει ἀνάγλυφη τὴ στάση καὶ τὴ νοοτροπία τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας ἀπέναντι στὴ σχέση αὐτή. Φαινόμενο ποὺ μοιάζει πιὸ τονισμένο ὅταν πρόκειται γιὰ δνόματα μὲ ἔντονη ἱστορικὴ φόρτιση, τὰ δποῖα ἐπέβαλλαν καὶ τὸν ἀνάλογο σεβασμό. Ὁ Σπηλιάδης αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐκφράζει οὐσιαστικὰ ἀπέναντι στὰ ἀρχαῖα δνόματα, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἀρνητικὰ διατυπωμένη θέση του.¹⁰ Ὁ Κοραῆς, στὰ 1815, θὰ τὸ πεῖ καθαρά :

8. Σὲ δρισμένες περιπτώσεις τὴν ἀντρωνυμία τῶν γυναικῶν ἀντικαθίστα ἡ γυναικωνυμία τῶν ἀνδρῶν, βλ. I. Θ. Κακριδῆς, «Γυναικωνυμικὰ στὴ βόρεια Πελοπόννησο», στὸ *Μελέτες καὶ ἀρχεῖα. Τιμητικὴ προσφορὰ γιὰ τὰ ἐβδομήντα χρόνια τοῦ συγγραφέα, Θεσπαλονίκη 1971*, σ. 273 - 275. Πβ. Δικαίος Β. Βαγιακᾶκος, «Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ δνοματολογία», *Ἀθηνᾶ* 63 (1959), 200 δπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

9. Ν. Σπηλιάδης, *Ἀπομνημονεύματα, τ. Α'*, *Αθήνα 1851*, σ. 395 - 396, σημ. 1· πβ. τὸ σχετικὸ παράθεμα καὶ στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», δ.π., σ. 59 - 60. Βλ. καὶ ἐπόμενη σημειώση.

10. Πβ. τὴν κρίση τοῦ Σπηλιάδη, αὐτόθι, σχετικὰ μὲ τὸν διάκονο καὶ δάσκαλο τῆς ἀλληλοιδιακτικῆς ποὺ ἔφερε τὸ δνομα Ἀχιλλέας : «Ο δὲ φρούραρχος τῆς Ἀκροκορίνθου Ἀχιλλέας ἀναξίως τοῦ Ἀχιλλέου δνόματος κυριεύθεις ἀπὸ πανικὸν φόβον, καὶ τῆς ζωῆς του κηδόμενος, θέλει ν' ἀφῆσῃ τὴν Ἀκροκορίνθον...» καὶ δσα, μὲ κάποια εἰρωνεία, σημειώνει ὁ *Μακρυγιάννης* γιὰ ἐκείνους ποὺ ἐβαλαν ὡς φρούραρχο τῆς *«Κόρθος»*

«Ἐκεῖνοι . . οἱ γονεῖς ἔχουσι τῆς τοιαύτης δύνοματοθεσίας τὸ δικαίωμα μόνοι, ὅσοι μετά τοῦ ὀνόματος δίδουν καὶ ὀνατροφὴν Ἑλληνικὴν καὶ παιδείαν εἰς τα τέκνα τῶν».¹¹ Τὸ ἵδιο θέμα ἀπασχολοῦσε καὶ τὸν A.F. Didot, ἐμπνευστὴ τῶν μετονομασιῶν στὸ γυμνάσιο τῶν Κυδωνιῶν. Περιγράφοντας τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν μαθητῶν, ὅταν ἔπαιρναν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, διερωτᾶται μὲν σκεπτικισμὸν ἄν συνειδητοποιοῦσαν τὶς ὑποχρεώσεις ποὺ δημιουργοῦσαν αὐτὲς οἱ ἀλλαγές¹²

Φτάνσαμε δημος ἔτσι στὸν χῶρο δπου θὰ ἐπικεντρώσουμε τὶς παρατηρήσεις μας. Τα ἀρχαῖα ὀνόματα δὲν ἀντιμετωπίστηκαν μόνο ἀπὸ αὐτὴν τὴν συνειδησιακὴν δύνη. Σὲ κάποια στιγμή, στὰ ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση χρόνια, ἡ πύκνωση ποὺ παρατηρεῖται στὴν ἐπιλογή τους, δημιουργεῖ κατάσταση, γίνεται μόδα, προκαλεῖ μιὰ ρήξη στὴν ἐθιμικὴ παράδοση.

τὸν «Ἀχιλλέγα» αὐτὸν, που ἔφυγε καὶ ἀφῆσε τὸ κάστρο «ἀπολέμιστο» («Δὲν πολεμαγει τ' ὄνομα ποτέ, πολεμαγει ἡ ἀντρεια, δι πατριωτισμος, δι ἀρετη», Διρατηγοὶ Μακρυγιάνη, Ἀπομνημονεύματα, Κειμενα, εἰσαγωγη, σημειώσεις Γιαννη Βλαχογιαννη, Ἀθηνα 21947, σ. 155) Ἀναλογη σταση απεναντι στὸ θέμα τῶν ἀρχαίων δυνομάτων, παρολο που πιστευει ὅτι «τὸ ὄνομα δὲν κάνει τὸ πράγμα», φανερωνει καὶ δι Ἱ Βηλαρᾶς σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Γεώργιο Καλαρα, 24 Οκτωβρίου 1815, βλ. Ἰωάννου Οἰκονομού Λαρισσαίου, Ἐπιστολαι διαφόρων .., παρουσιαση Μ Μ Παπαϊωαννου, Ἀθηνα 1964, σ 260 «Δεν κατακρενο το μεγαλο ζηλον, οπου εχουν μερηκη για τα ονοματα τον προγονον τους. Δεν ηθελα ομος να στοχαστουμε, πως ο Πλατονας ηταν μεγαλος φηλοσοφος, γηατη τον ηλεγαν Πλατονα, κε οχη Κόστα. Ἡ να θαρουμε πος ο Θεμηστοκλής ηταν μεγας στρατηγος, γηατη τον ηλεγαν Θεμηστοκλη κε οχη Τραντάφηλον Καθε πραμα στον κερο του Μου φενετε πος τα ονοματα τον Δημοκρατηκον Αθηνεον δεν ηταν τα ονοματα τον προηκον εονον Το ονομα δεν κανει το πραγμα. Ξεχορηστα τα ασηνηθηστα ονοματα στ' αφτηα του λαου, νηε σαν τ' ασηνηθηστα φορεματα στα ματια Ποσο θελα μας επαραζοφενουνταν να δηουμε το Σοκράτη να περπατη ξηπολητος μεσα στη λασπη, κε μ' ενα πανοφορη σαν τον αραπηδον, κε ν' ακουσουμε για προτη φορα, πος τον λεν Σοκρατη Εγο δεν πιστεβο να μην ελαγμαν εφτης, πος αφτος ηταν κανας Ηνδηνος δηακονηαρης, κε να μην ξεκαρδηζουμασταν απο τα γεληα!»

11. Α. Κοραής, Στρατόβανος Γεωγραφιά, τ. Α', Παρισι 1815, Προλεγόμενα, σ. 1 -ια· πβ Κ Θ Δημαρᾶς, «Ψυχολογικοὶ παραγοντες», δ τ., σ 13 'Απηχηση παρομοίων θεσεων βρίσκουμε καὶ σ' ἐπιστολή (17 Μαΐου 1823) τῆς Ἐλισαβετ Μουτζᾶ - Μαρτινέγκου πρὸς την ἐξαδελφη τῆς Ἀγγελικη Κοργιαλένιου, σχετικα με την νεογεννητη κορη της που ἔλαβε τὸ ὄνομα Πηνελόπη· (ἡ Πηνελοπη Κοργιαλένιου εἶναι ἡ μετεπειτα συζυγος τοῦ Ἀνδρέα Λασκαρατου). «Ἐγώ», σημειώνει ἡ Μαρτινέγκου, «καλδες ἐλπίζω ὅτι τρεφομενη ὑπὸ σοῦ καὶ παιδαγωγουμενη ὑπὸ σοῦ τῆς ίδιας θέλει σοι ἀποδωσει πολλα καλοὺς καρπους καὶ θελει μιμηθῆ ἐκεινην τὴν τόσον ἔνδοξον γνωσια — λέγω την ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ τοσούτον εὐφημιστενην Πηνελοπη—, τῆς δποιας ἐλαβε τὸ ὄνομα Περι μεν τουτο τοῦ ὀνόματος ἔγα δεν ἔλειψα ἀπὸ τοῦ να σᾶς ἐπαινεσω ώστων ὅπου ἐκλεξατε δηνομα γνωαικος περιβοητον εἰς ἀρετὴν καὶ δχι εἰς σοφίαν », βλ. Φ Κ Μπουμπούλιδης, Ἐλισαβετ Μουτζᾶ - Μαρτινέγκου, Ἀθηνα 1965, σ 147

12 [A F Didot], Notes d' un voyage en 1816 et 1817, Παρισι [1826], σ 385 «sans trop reflechir au respect et aux devoirs qu' imposent de pareils noms».

Τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἀρχαίας δυναματοθεσίας ἐντοπίζουν οἱ εἰδικοί, ἐν μέρει στὴν περίοδο μετὰ τὴν Ἀλωση, ἀλλὰ ἵδιαίτερα στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια. Ὡς κίνητρά της ἀναφέρουν τὴν ἀρχαιότητα, τὴν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων.¹³ Ἐν στὸν 160 αἰώνα δρισμένοι φιλάρχαιοι δάσκαλοι ἀλλάζουν τὸ δυνομά τους, ἀκολουθῶντας προφανῶς τὴ συνήθεια τῶν δυτικοευρωπαίων λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, τῷρα στὸν ἀρχόμενο 19ο, ἡ μεγάλῃ διάδοση τοῦ φαινομένου ἔχει πολὺ βαθύτερα αἴτια, ἵσχυρότερα κίνητρα. Γιατὶ στὰ χρόνια αὐτά, μὲ τὴν εὑρύτερη διάδοση τῆς παιδείας καὶ τὴν τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ δυτικὸ πνεῦμα, συνειδητοποιοῦνται ὅλο καὶ περισσότερο οἱ ἀξίες ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων. Στὴν ὅλη ἐσωτερικὴ διεργασίᾳ τῶν Γραικῶν γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας καὶ τὴν διεκδίκηση τῶν ἀτομικῶν τους ἐλευθεριῶν, τὸ θέμα τῆς ἀρχαίας δυναματοθεσίας φαίνεται νὰ παίρνει ἴδιαίτερη θέση. Θέση στενά δεμένη μὲ τὶς νεοπροβαλλόμενες ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀτόμου, ποὺ καλλιεργήθηκαν τόσο ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.¹⁴

Οἱ ὁμαδικὲς μετονομασίες, σὲ μαθητές σχολείων λόγου χάρη,—ἀναφέρονται τέτοια παραδείγματα στὶς Κυδωνίες, στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, στὴν Ἀθήνα στὸν Πύργο ἀπὸ τὸν δάσκαλο Λυκοῦργο Κρεστενίτη,¹⁵— δπως καὶ οἱ βαπτίσεις μὲ ἀρχαῖα δνόματα δὲν πέρισσαν ἀπαρατήρητα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους. Ἀντίθετα, ἐπισημαίνονται ἄλλοτε ἐπιδοκιμαστικά, δπως στὴν περίπτωση τοῦ Κοραῆ, καὶ ἄλλοτε ἀντιμετωπίζονται μὲ ἐπιφύλαξη ἡ καὶ μὲ δυσμένεια.¹⁶ Ἡ Ἐκκλησία, ποὺ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου

13. Στιλπ. Π. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν δυνομάτων», *Λαογραφία Ε'* (1915 - 1916), 345· τοῦ ἴδιου, *'Ελληνικὴ Λαογραφία...*, σ. 357. Πβ. καὶ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Βαπτιστικὰ δνόματα ἐκ Πελοποννήσου τῶν χρόνων τῆς Τούρκοκρατίας», *Λαογραφία 16* (1956-1957), 341 - 342· στὰ 351 δνόματα τῶν ΙΖ' - ΙΘ' αἰώνων ποὺ περιέχει ἡ συλλογὴ, ἔξι μόνο εἶναι ἀρχαῖα, δηλ. ἀντιπροσωπεύουν τὸ 0,8% τοῦ συνόλου ἡ τὸ 6% τῶν δυνομάτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τῇ βιζαντινῇ καὶ τὴν νεότερην παράδοσην. Γιὰ δύν ἀπὸ αὐτὸν δηλώνεται διτὶ προέρχονται ἀπὸ Ἕγγραφα τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου. Είναι φανερό λοιπὸν διτὶ τὸ φανόμενο τῆς ἀρχαίας δυναματοθεσίας δὲν συνέπει οὐσιαστικά μὲ τὴ στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν αὐξανόμενη ἐπαφὴ μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα τὴν ἐποχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ οὐδανισμοῦ.

14. Βλ. σημ. 4.

15. Γιὰ τὶς Κυδωνίες, βλ. [Didot], ὁ.π., σ. 385, τὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, Σ. I. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις», ὁ.π., σ. 346, τὴν Ἀθήνα, Δ. Πύρρος, *Περιήλησις Ἰστορικὴ καὶ βιογραφία...*, Ἀθήνα 1848, σ. 70, τὸν Πύργο, Ν. Σπηλιάδης, ὁ.π., σ. 396.

16. Πβ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», ὁ.π., σ. 60. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἱερέα καὶ δάσκαλου Π. Παπαζαφειρόπουλου, *Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὑλῆς καὶ ἔθμων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ*, ἰδιαὶ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου..., Πάτρα 1887, σ. 170: «Οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ λαμβάνονται καὶ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ δνόματα, ἐν φ πρὸ τοῦ 1821 ἀσεβῆς ἔθεωρεῖτο νὰ φέρῃ τὶς δνομα ἀρχαίου ἐλληνος, καὶ ἐκ τούτου σπανιώτατα ἀπαντῷ ἐπὶ τουρκοκρατίας τοιοῦτον».

αιώνα ἀντιμετώπιζε μὲ προοδευτική δυσπιστία τὴν δλοένα αὐξανόμενη τροπή πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, δὲν θὰ μείνει ἀδιάφορος παρατηρητής καὶ στὸν τομέα αὐτό. Σὲ ἐγκύλιο τὸν ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε', τὸν Μάρτιο τοῦ 1819, θὰ διατυπώσει τὴν ἀντίθεσή του στὴν ἀρχαία δνοματοθεσία μὲ τὸ ἐπιχείρημα δτὶ ἡ καινοτομία αὐτὴ ἀποτελεῖ καταφρόνηση τῶν χριστιανικῶν δνομάτων : «Καὶ ἡ κατὰ καινοτομίαν παρὰ ταῦτα εἰσαχθεῖσα τῶν παλαιῶν Ἑλληνικῶν δνομάτων ἐπιφόνησις εἰς τὰ βαπτιζόμενα βρέφη τῶν πιστῶν, ὡς ἡκούσαμεν, λαμβανομένη ὡς μία καταφρόνησις τῆς Χριστιανικῆς δνοματοθεσίας, εἶναι διόλου ἀπροσφυῆς καὶ ἀνάρμοστος· δθεν ἀνάγκη ἡ Ἀρχιερωσύνη σας νὰ διαδώσῃτε παραγγελίας ἐντὸνος εἰς τὸν Ιερεῖς τῶν ἐνοριῶν σας, καὶ νουθεσίας πνευματικᾶς εἰς τοὺς εὐλογημένους ἐπαρχιώτας σας, διὰ νὰ λείψῃ τοῦντενθεν καὶ ἡ κατάχρησις αὐτῇ, καὶ ἀφεθέντες τῆς ἀκαίρου καὶ μηδὲν ἔχοντος τὸ χρήσιμον φιλοτιμίας καὶ ἐπιδείξεως οἱ γονεῖς καὶ ἀνάδοχοι, νὰ δνοματοθετῶσιν εἰς τὸ ἔξῆς ἐν τῷ καιρῷ τῆς θείας καὶ μυστικῆς ἀναγεννήσεως τὰ εἰθισμένα ταῖς εὐσεβεῦσιν ἀκοαῖς πατροπαράδοτα χριστιανικὰ δνόματα τῶν ἐγνωσμένων τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῶν ἐνδόξως ὑπὸ αὐτῆς ἐορταζόμένων Ἀγίων, διὰ νὰ εἶναι ἔφοροι καὶ φύλακες τῶν βαπτιζόμένων νηπίων, καὶ ταχεῖς καὶ ἀδιάλειπτοι χορηγοὶ τῆς χάριτος αὐτῶν εἰς τὰς μετὰ πίστεως ἐπικλήσεις».¹⁷

Καὶ πάλι τὰ ἀρχαῖα δνόματα βρίσκονται στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἰδεολογικῶν ἀντιθέσεων. Ὁστόσο, τώρα, δὲν διώκονται ὡς κατάλοιπα τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν δποτο δὲν κινδυνεύει πιὰ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Στὸν καιρὸ αὐτὸ «τῆς θείας καὶ μυστικῆς ἀναγεννήσεως» μέσα ἀπὸ τὴν σταδιακὴ διείσδυση τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ στὸν χῶρο τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, μέσα ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο γαλλικὸ ἐπαναστατικὸ πνεύμα ποὺ ἀντλησε τὰ πρότυπά του ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ἐπανέρχονται, ἔναντι τανανεύοντας στὶς Ἑλληνικές ψυχές μνῆμες παλαιές, καλύπτοντας ἀκόμα ἄλλες ἀνάγκες τῆς στιγμῆς. Ἡ πυκνὴ παρουσία τους τότε ἀνησυχεῖ τὴν Ἐκκλησία.

17. Γνωρίζουμε τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Κοραῆ ἀπέναντι στὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ πατριαρχικοῦ κειμένου. Δὲν εἶναι ὠστόσο εὔκολο νὰ διαπιστώσουμε ὃν, καὶ κατὰ πόσο, ἡ πατριαρχικὴ «παραγγελία» ἐπέτυχε νὰ ἀναχαιτίσει τὴν τάση νὰ δίνονται ἀρχαῖα δνόματα, ἀφοῦ καὶ μετὰ τὸν Μάρτιο τοῦ 1819 συναντᾶμε παρόμοιες περιπτώσεις. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, δταν ὁ Ν. Δ. Λεβίδης παρουσιάζει καὶ ἀναλύει τὴν ἐγκύλιο αὐτὴ στὸν Φιλολογικὸ Σύλλογο Παρυασσό, προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὶς θέσεις τοῦ Πατριάρχη ἀπέναντι στὶς νεωτερικὲς ἰδέες. Γιὰ τὴν ἀρνητικὴ στάση τοῦ Γρηγορίου σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία δνοματοθεσία ὁ Λεβίδης παρατηρεῖ δτὶ πρέπει νὰ κριθεῖ σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες τῆς ἐποχῆς στὴν δποία εἰχε ἐκδοθεῖ τὸ ἔγγραφο· μοιάζει νὰ μὴ λαμβάνει ὑπόψη τοὺς τὶς θέσεις τοῦ κοραϊκοῦ κύκλου. Βλ. τὴν δμήτια τοῦ Λεβίδη μαζὶ μὲ τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου στὸ περ. *Ιλισσός, έτος Γ'* (1870 - 1871), σ. 97 - 102, 129 - 132. Ἡ ἐγκύλιος δημοσιεύεται πάλι ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημηρᾶ, *Ο Κοραῆς καὶ ἡ ἐποχὴ του*, *Αθήνα* (1953), σ. 299 - 304 (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 9)· τὸ ἀπόσπασμα στὴ σ. 304.

Σ' αυτὸν τὸ κλίμα ἐντάσσεται καὶ τὸ παράδειγμα τῆς ὀνοματοθεσίας ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει στὴ συνέχεια. Πρὸν δημοσίου προχωρήσουμε στὴν ἔξετασή του θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ἀκόμα καὶ τὸ ἀκόλουθο : διτὶ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τώρα, στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο, ἐνέχουν πολλαπλὸ συμβολισμό. Γιὰ τοὺς πολλοὺς ἀνῆκαν στὸ γένος ἐκεῖνο τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἡρώων, τῶν ἀνδρειωμένων μὲ τὶς ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, τὸ διποτὸ μυθοποιημένο, παρέμεινε στὴ μνήμῃ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ, τῇ στιγμῇ τοῦ μεγάλου Εεσηκωμοῦ, ταυτίστηκε μὲ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ ’21.¹⁸ Γιὰ τοὺς ἄλλους, δοὶ εἶχαν τὶς δυνατότητες νὰ ἐντρυφήσουν σὲ ἴστορικὰ ἔγχειρίδια, τὸ κάθε ὄνομα φορτιζόταν διπλά : ἀπὸ τὴν ἰδιότητα ποὺ δήλωνε ἡ ὀνομασία καὶ ἀπὸ τὴ δράση καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἴστορικοῦ ἢ μυθικοῦ προσώπου. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶναι δυνατὸ νὰ προχωρήσει κανεὶς σὲ ἐπιμέρους συλλογισμοὺς καὶ συμπεράσματα. Ἐτσι, γιὰ τὴν Κύπρο, ἔχει κιόλας παρατηρηθεῖ διτὶ, στὸν καιρὸ τοῦ ἐλληνικοῦ Ἀγώνα, προτιμήθηκαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν στρατηγῶν καὶ δοὺς ἐπέδειξαν ἴδιαίτερη ἀνδρεία.¹⁹

Ἐνα ἔγγραφο τοῦ ἀρχείου Ζαΐμη, μὲ ἔνδειξη στὸ νῦν : «Ληξιαρχικαὶ σημειώσεις ἀδελφῶν Ζαΐμη», δίνει τὴν ἀφορμὴ γιὰ δρισμένους συλλογισμοὺς γύρω ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσία στὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἔχει ἥδη ἀπασχολήσει ἐδῶ, τὰ ἀμέσως προεπαναστατικὰ χρόνια. Πρόκειται γιὰ μιὰ χρονολογικὴ καταγραφή, δῆποι ἀπαριθμεῖνται τὰ οἰκογενειακὰ γεγονότα τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, ἀπὸ τὸ 1813 ὅταν στεφανώθηκε τὴν Ἐλένη Δεληγιάννη, ὡς τὸ 1822, χρονιὰ ποὺ γεννήθηκε τὸ τελευταῖο του παιδί, δ Θρασύβουλος. Κείμενο ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, καταγράφει τὶς διαδοχικὲς γεννήσεις τῶν παιδιῶν τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη ἀναφέροντας ταυτόχρονα καὶ τὸν ἀνάδοχο τοῦ καθενός. Πρώτη ἡ Κατίνα τὸ 1816· ἀκολουθεῖ ἡ Ἀντιόπη (1817), ἡ Ἀν-

18. Ι.Θ. Κακριδής, ‘Ἀρχαῖοι Ἑλληνες καὶ Ἑλληνες τοῦ Εἰκοσιένα, Θεσσαλονίκη 1956, 22σ. Πβ. ἀκόμα, τοῦ ίδιου, Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες στὴ νεοελληνικὴ παράδοση, Ἀθῆνα, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τράπεζας, 21979.

19. Σ. Μενάρδος, «Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων», Ἀθηνᾶ 16 (1904), 273 - 4. Παρόμοια παρατήρηση, μὲ διεύρυνση πρὸς ὀνόματα νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων, θὰ μποροῦσε νὰ διατυπωθεῖ καὶ γιὰ τὸν κυρίως ἐλλαδικὸ χῶρο στὴν ίδια περίοδο. Μιὰ πρώτη πρόχειρη ἀναζήτηση παρουσιάζει λόγου χάρη συχνότητα στὰ ὀνόματα Ἐπαμεινάδας, Λεωνίδας, Μίλιτάδης, Περικλῆς, Λυκούργος, Ἀριστείδης κ.ἄ. Φυσικὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς συστηματικῆς ἐρευνας πρὸς τὴν κατεύθυνση ἀντὶ εἶναι, παράλληλα μὲ τὴν ἀπογραφὴ τῶν ὀνομάτων, δ ἀκριβῆς προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου ποὺ παρέχουν οἱ πηγές, στοιχεῖο ποὺ λείπει συνήθως ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες συλλογές βαφτιστικῶν ὀνομάτων. Γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀπογραφὴ τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν Πελοπόννησο ωλικοῦ, ἀνέκδοτον καὶ δημοσιευμένου, βλ. Δ. Β. Βαγιακάκος, ‘Αἱ γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ σπουδαὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον’, Πρακτικὰ Α΄ Ιεινοῦν Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, τ. Α΄, Ἀθῆνα 1976, 192 - 240 καὶ ειδικότερα σ. 196, 201 - 206.

δρομάχη (1819), δ' Ιωάννης Θρασυβούλης (1820) και πάλι δ' Θρασυβούλος (1822).²⁰ Χωρὶς ν' ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο, συμπεραίνουμε διτὶ τὰ δύο παιδιά, ἡ Ἀντιόπη καὶ δ' πρῶτος Θρασύβουλος, θὰ πρέπει νὰ πέθαναν σὲ πολὺ μικρὴ ηλικία, ἀφοῦ γιὰ τὴν Ἀντιόπη δὲν ἔχει γίνει ποτὲ λόγος στὰ βιογραφικὰ τῆς οἰκογένειας²¹ καὶ τὸ δονομάτισμα ἐνὸς δεύτερου παιδιοῦ μὲ τὸ ἴδιο δημοτικό, δύο χρόνια ἀργότερα, προϋποθέτει τὸν θάνατο τοῦ πρώτου.

Ἡ συγκέντρωση τὸσων ἀρχαίων ὀνομάτων στὴν δονοματοθεσία μιᾶς οἰκογένειας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Αὐτόματα δόηγει τὴ σκέψη μας σὲ δσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω : τὴν ἐπιρροὴ τῆς κλασικῆς παιδείας, τὰ μηνύματα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ποὺ διέτρεχε τότε δλον τὸν ἐλληνισμό. Γιατὶ δύναματα δπως «Ἀντιόπη» καὶ «Ἀνδρομάχη», μᾶς φέρνουν κοντὰ στὶς φιλοπόλεμες θυγατέρες τοῦ Ἀρη, τὶς Ἀμαζόνες στὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα τῆς δμητρικῆς Ἀνδρομάχης, ἐνδὲ τὸ «Θρασύβουλος», ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἴδιοτητα ποὺ δηλώνει τὸ δημοτικό (ἀντὸς ποὺ ἔχει τολμηρὴ θέληση), δυμίζει τὸ ἴστορικὸ πρέσταπο τοῦ 5ου π.Χ. οἰώνα πεντακατηρίζεται ἀπὸ τὶς πατριωτικὲς κοὶ δημοκρατικές τευ ἐνέργειες κι ὅπὸ τὴν γεμάτη αὐταπάρνηση συμπεριφορά τευ.²²

20. Βλ. ἐδῶ στὸ τέλος τὸ ἔγγραφο. Ἡ σημείωση στὸ νότο εἶναι ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θρασύβουλου Ζαΐμη. Τὸ κείμενο, ἀρκετά ἀνορθόγραφο, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη, τοῦ δποίου ἄλλα αὐτόγραφα τῆς ίδιας ἐποχῆς δὲν περιέχουν τόσες πολλές ἀνορθογραφίες. Ισως ἀνήκει στὴ σύζυγο του Ἐλένη, τὸ γένος Δεληγιάνη, ἀφοῦ τὸ πρῶτο πλήθυντικό πρόσωπο «ἔστεφανωθήκαμε» προϋποθέτει ὡς γραφέα ἐναν ἀπὸ τοὺς δύο συζύγους.

21. Σὲ ἀντίγραφο «φύλλου μητρώου» τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, (Ναύπλιο 19/31 Μαΐου 1834) δΖαΐμης φέρεται ὡς «εγγαμος και πατέρας τριῶν τέκνων», βλ. Κ. Βοβολίνης, *Μέγα Ελληνιστών Βιογραφικόν Λεξικόν*, τ. Δ', σ. 74.

22. «Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης διτὶ τὸ δημοτικό «Ἀνδρομάχη» χρησιμοποιήθηκε συχνὰ κάρη στὴν ἔντονη παραστατικὴ ἐννοιολογικὴ του σημασία. Ἔτοι, σύμφωνα μὲ τὸ Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ (1703) ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ οἱ Γαλαξειδιῶτες ἐκέρδισαν μιὰ μάχη ἐναντίον τῶν κουρσάρων στὸν Κάβο τοῦ Γαλαξειδιοῦ στὰ 1081, «ό κάβος ἐτοῦτος φέρνει τὴν δονομασίαν Ἀνδρομάχης, ὡσδύν νὰ λέμε ποὺ γενέθηκε ἀμάχη ἀντρειωμένη», βλ. Κ. Ν. Σάθας, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου*, Ἀθῆνα 1865, σ. 197. Τὸ τοπωνύμιο «Ἀνδρομάχη» περιέχεται στὴν *Tabula Imperii Byzantini*, τ. Α', *Hellas und Thessalie*, Βιέννη 1976, σ. 122· ὡς πηγὴ ἀναφέρεται τὸ «Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ», διευκρινίζεται δημος διτὶ πρόκειται γιὰ μάχη μὲ τὸν νορμανδικὸ στόλο. Εύχαριστη τὴν κ. «Αννα Ἀβραμέα γιὰ τὴν ὑπόδειξη. Π.β. καὶ MEE γιὰ διαφορετικὴ ἐμρηνεία τοῦ τοπωνυμίου. Ἀκόμα πρόσφατα στὴ Δυτικὴ Μακεδονία τὸ δημοτικό «Ἀνδρομάχη», δπως καὶ τὸ Στεριανὴ καὶ Ἀνδρονίκη, δίνεται σὲ περιπτώσεις ποὺ ὁ ἀνάδοχος ἔχει βαπτίσει καὶ ἄλλα τέκνα τῶν ίδιων γονέων, τὰ δποία στὸ μεταξὺ δὲν ἔξησαν, βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδης, δ.π., σ. 484. Δὲν γνωρίζουμε ἀν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κάποιος τέτοιος συσχετισμὸς καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ζαΐμη, οὕτε καν ἀν ἐπιχωρίαζε ἡ συνήθεια αὐτὴ στὴν Πελοπόννησο. Πόσο φορτισμένο μὲ ὑψηλές ἔννοιες ἦταν τὸ δημοτικό «Θρασύβουλος» στὴ συνείδηση τῶν ἀτόμων στὰ χρόνια αὐτὰ φαίνεται χαρακτηριστικὰ καὶ ἀπὸ ἔνα γράμμα ἐνὸς Ελληνα ἀπὸ τὴ Βιέννη (21 Μαΐου

“Ας σημειωθεί ότι η διαφορετική γραφή τοῦ δύναματος στὸ ἔγγραφο, πρῶτα Θρασυβούλης καὶ ὑστερα Θρασυβούλος, διφείλεται προφανῶς στὸ φαινόμενο ποὺ ἔχει διαπιστώθει γενικότερα σχετικὰ μὲ τὰ ὄρχαῖα δύναματα στὴ νεοελληνικὴ περίοδο : δσα, δηλαδή, παραλαμβάνονται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ εἶναι ἄγνωστα ἀκουστικὰ ἢ δυσκολοπρόφερτα, δημιουργοῦν δυσκολίες στὴν ἄρθρωση μὲ συνέπεια νὰ ἀλλοιώνεται ὁ τύπος τους.²³ Ο Μιχαὴλ Περδικάρης θὰ χρησιμοποιήσει τὸ δύναμα Θρασύβουλος, ὡς ἀκραίο παράδειγμα γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἀρνητικὴ του κριτικὴ ἀπέναντι στὴν ἀρχαία δυοματοθεσία : «”Ἄλλοι δὲν εὐχαριστοῦνται», γράφει στὰ 1817, «εἰς τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ γένους των, καὶ λαμβάνονται ὡς ἐπώνυμον κανενὸς παλαιοῦ ἢ φιλοσόφου ἢ ἥρωας τὸ κύριον δύναμα, στοχαζόμενοι ὅτι καὶ χωρὶς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν μάθησιν ἐκείνων τῶν ἀσιδίμων, μὲ μόνον τὸ ἔντελον δύναμα εἰν’ ἐκεῖν’ οἱ ἴδιοι· ὅθεν ἐπωνομάσθη ἄλλος Ἐμπεδοκλῆς, καὶ ἄλλος Θρασύβουλος, καὶ ἄλλος Γάδαρος καὶ ἄλλος Γόμαρος».²⁴

Ομως, ἂς ξαναγυρίσουμε στὸ ἔγγραφό μας. Εἶναι φανερὸ δτὶ ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ἀκολουθῶντας τὸν συρμὸ ποὺ εἶχε ἐπικρατήσει στὴν δυοματοθεσία, εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ νέο πνεῦμα ποὺ σφραγίζει τὴν ἐποχή. Οὔτε η οἰκογενειακὴ παράδοση, ἀλλὰ οὔτε καὶ η ἀρνητικὴ στάση τῆς ἐπίσημης Ἑκκλησίας ἀναχαιτίζουν τὴν θέλησή του νὰ ἐκφραστεῖ, νὰ φανερώσει, ἔστω μὲ ἀντὸν τὸν ἔμμεσο τρόπο, τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἔθνικὴ προετοιμασία τοῦ ἐλληνισμοῦ. Στὰ 1817, στὰ 1819, ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ κυκλοφόρησε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου, στὰ 1820 καὶ πάλι στὰ 1822, δ Ζαΐμης ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ὄρχαῖο δυοματολόγιο.²⁵ Καὶ οἱ ἐπιλογές του δὲν εἶναι χωρὶς σημασίᾳ ἔννοιες καὶ ἡθικὲς ἀξίες ὅπως ἡ φιλοπατρία, ἡ αὐταπάρνηση, ἡ δημοκρατία, τὸ πολεμικὸ μένος προβάλλονται ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ συμβολισμὸ τῶν δυομάτων. Μαζί του καὶ οἱ ἀνάδοχοι, οἱ «δικοί» του καὶ οἱ φίλοι : ὁ ἀδελφός του Παναγιώτης, δ κύρ Παναγιωτάκης Φλόκας²⁶ καὶ ὁ Δεσπότης. Ἀνάδοχος τῆς

1821) δπον δ Ἀλέξανδρος Ὅψηλάντης ἀποκαλεῖται «δ Θρασύβουλός μας», (Γεώργιος Λάιος, ‘Ανεκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821, Ἀθήνα 1958, σ. 111). Ἐξάλλου δ Νεόφυτος Δούκας, ἀπευθυνόμενος «τοῖς ἐλλογίμοις τῶν νέων Ἐλλήνων» καὶ προτρέποντάς τους νὰ ὁμονοήσουν, τὸν Θρασύβουλο φέρνει ὡς προγονικὸ παράδειγμα : «Καθότι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἰδιον μηδέποτε ἀμαρτάνειν· φρονίμων δὲ ἀμαρτόντας ἐπανορθοῦσθαι. Τοῦτο ἀξιον τῆς Πατρίδος, ἀξιον τῶν ἀπογόνων τοῦ Θρασύβουλου, ἀξιον τῶν νέων Ἐλλήνων», (Μέλισσα, Β’ (1820), σ. 239· βλ. τώρα φωτοανατύπωση Ε.Δ.Ι.Α. 1984).

23. Βλ. Στιλπ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις»..., δ.π., σ. 344.

24. Μιχ. Περδικάρις, Προδοικήσις εἰς τὸν Ἐρμῆλον..., (Βιέννη) 1817, σ. 64.

25. Δὲν διαθέτουμε πρὸς τὸ παρὸν καμμὶα ἔνδειξη ποὺ νὰ μᾶς ὀδηγεῖ στὶς πηγὲς ἀπ’ δπον πῆρε δ Α.Ζ. τὰ δύναματα τῶν παιδιῶν του. Βέβαια στὰ χρόνια αὐτὰ κυκλοφοροῦσαν καὶ στὰ ἔλληνικὰ ἀρκετά, πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα, ἱστορικὰ συγγράμματα.

26. Οἰκογένεια Φλόκα άπὸ τὴν Πάτρα, ἀναφέρει δ Λ. Χ. Ζάης, Λεξικὸν ἱστορικὸν

πρώτης κόρης, δ Λεσπότης²⁷ θὰ κλήθει νὰ βαφτίσει καὶ τὸν πρῶτο γιό. 'Αψηφώντας ἐν μέρει τὴν πατριαρχικὴ ἑγκύκλιο δέχεται, κοντὰ στὸ χριστιανικὸ ὄνομα Ἰωάννης, νὰ δώσει καὶ τὸ ἀρχαῖο «Θρασύβουλος». Αὐτὰ συμβαίνουν στὰ 1820. Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνεται δυὸς χρόνια ἡργότερα. "Ομως, γιὰ τὸν δεύτερο Θρασύβουλο, δὲν ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο ποιὸς στάθηκε ὁ ἀνάδοχός του.²⁸ Πολὺ ἡργότερα, στὰ 1880, ἡ ἐφημερίδα «Αἰών», νεκρολογώντας τὸν Θρασύβουλο Ζαΐμη, θὰ σημειώσει δτὶ : «τὸ βρεφικὸν του λίκνον ηὐλόγησεν ὁ Γερμανὸς καὶ ἐσκίασεν ἡ ἵερὰ σημαία τῆς Ἀγίας Λαύρας».²⁹

Γιὰ τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη καὶ γιὰ τὴν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητάς του μέσα ἀπὸ τὰ διαβάσματά του, μᾶς ἔχουν μιλήσει κατ' ἐπανάληψη οἱ βιογράφοι του. Τὸν πατριωτισμό του καὶ τὸ αἰσθημα τῆς ἐλευθερίσ τοὺς τὸν ἐκίνησε νὰ ἐπαναστατήσει, ἀποδίδει ὁ Γεώργιος Αἶνειών στὴν φυσική του φιλοτιμία καὶ στὴν ἐπιμελῇ ἀνάγνωση «τῶν κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους εἰς καθωμιλουμένην γλῶσσαν ἐκδοθέντων φιλελευθέρων βιβλίων».³⁰ Τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ διάβασμα, τὴν ἰδιαίτερη προτίμησή του πρὸς τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα ποὺ περιέγραφαν τὴν δόξα τῶν προγόνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὶς ἐκδόσεις καὶ τὰ Προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ, ἀναφέρει ὁ 'Αν. Γούνας

καὶ λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμος Α' Ἰστορικὸν - βιογραφικόν. Μέρος Β', Ἀθήνα 2¹⁹⁶³, σ. 468, καὶ λ. Φλώκα, σ. 685. Μὲ τὴν ἐπωνυμία Φλώκα, ἡ ΜΕΕ περιλαμβάνει τέσσερα χωριά, τὸ ἕνα στὴν ἐπαρχία Ἀχαΐας.

27. Θὰ πρόκειται γιὰ τὸν Προκόπιο, ὁ ὅποιος ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Κερνίτσης καὶ Καλαβρύτων ἀπὸ τὸ 1801, βλ. Νικόλαος Π. Παπαδόπουλος. «Συμπλήρωσις ἐπισκοπικοῦ καταλόγου Κερνίτζης (=Καλαβρύτων καὶ Αίγιαλείας)», Θεολογία 13 (1935), 71. 'Ο Παλαιὸν Πατρὸν Γερμανὸς ἀλλωστε, συναγωνιστῆς τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη στὴν Ἐπαναστασι, βρίσκεται στὰ χρόνια 1815 - 'Ιαν. 1819 στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς συνοδικός, βλ. 'Αν. Γούνας, Βίοι Παραλληλοι, τ. Α', Ἀθήνα 1869, σ. 101 - 102.

28. Παρόλο ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὸ δημοσίευμένο ἔγγραφο, καὶ δεύτερος Θρασύβουλος πρέπει νὰ ἔλαβε παράλληλα τὸ ὄνομα Ἰωάννης. "Ἐτσι τουλάχιστον ἐρμηνεύεται ἡ ὑπογραφὴ 'Ι. Θ. Ζαΐμης' στὸ ἀγγελτήριο τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, στὶς 4 Μαΐου 1840, ἡ ὅποια μᾶς εἰχε προβληματίσει κατὰ τὴν ἀναδημοσίευση τοῦ μονοφύλλου, βλ. Λουκία Δρούλια, «Ἡ οἰκογένεια Ζαΐμη ὡς τὰ 1840. 'Αθησαρίστα κείμενα», ἀνάτιτο ἀπὸ τὴν Ἐπετηρίδα τῶν Καλαβρύτων 1969, σ. 11 καὶ 16, ὑποσ. 14.

29. Ἐφημ. Αἰών, 1 Νοεμβρ. 1880, ἀρ. φυλ. 3370 (Ἐσπερινὴ ἔκδοσις), σ. 2 διποὺ δημοσιεύεται ἄρθρο μὲ τίτλο «Θρασύβουλος Ζαΐμης» καὶ μὲ ὑπογραφὴ Κ.Δ. (Τὸ φύλλο ἀντὸ περιλαμβάνεται στὸ σῶμα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἐλλήνων). Πβ. Βοβολίνης, δ.π., σ. 80. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Διευθύντρια τῆς Β. Β. κ. Μαρία Ἀναστασοπούλου γιὰ τὴν βοήθεια τῆς νὰ ἐντοπίσω τὸ φύλλο ἀντὸ.

30. «Σύντομος βιογραφία τοῦ μακαρίτου Α. Ζαΐμη μνηταχθεῖσα ὑπὸ Γ. Αἰνιάνος» στὸ δημοσίευμα : Τὰ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ μακαρίτου Α. Ζαΐμη... 'Εκδοθέντα ὑπὸ Ν. Παπαδοπούλου, Ἀθήνα 1840, σ. 14 - 15. 'Ο Γ. Αἰνιάν, δ.π., σ. 3 ἀναφέρει δτὶ τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Α.Ζ. τὰ πῆρε «ἀπὸ ἴδιοχείρους ἀντοῦ σημειώσεις, τὰς ὅποιας παρὰ τοῦ ἴδιου πρὸ διλίγου καιροῦ ζητήσας ἐλαβον».

στηριζόμενος στὰ πληροφοριακὰ ὑπομνήματα ποὺ εἶχε συντάξει, καθὼς φαίνεται, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει στὴ συγγραφὴ τῶν «Βίων Παραλλήλων» ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης.³¹

Ο ἕιδος μάλιστα, γιὰ νὰ παραστήσει μὲ ἀκόμα ζωηρότερα χρώματα τὸν ἄκρατο θαυμασμὸν τοῦ πατέρα του πρὸς τὸν πνευματικὸν ἥγετη τοῦ ἐλληνισμοῦ, τὸν Κοραῆ καὶ τὰ διδύματά του, ἀφιγεῖται ἔνα περιστατικὸν ποὺ προφανῶς θὰ εἶχε ἀκούσει ἀπὸ προφορικὴ διήγηση. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν ἴστορία, δ Ἀνδρέας Ζαΐμης ὅταν κυκλοφόρησε στὰ 1806 - ἦταν τότε 15 ἔτῶν — ἡ κοραϊκὴ ἔκδοση τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου προβάλλεται ὡς ἀναμφισβήτητο γεγονός ἡ ἀνάσταση τῆς Ἑλλάδας («ἢ εἴναι βέβαιον ὅτι ἐνεργεῖται τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀναγέννησις, ἢ δὲν εἴναι τίποτε βέβαιον εἰς τὸν κόσμον») γιὰ νὰ δείξει στὸν συγγραφέα τὸν ὑψιστὸ θαυμασμό του, θεώρησε, μαζὶ μὲ τὸν ἔξαδελφό του Ἀνδρέα Λόντο, ὅτι δικαστὴλοτερος τρόπος ἦταν ἡ προσφορὰ θυσίας. Ἐπάνω, λοιπόν, σὲ βιβλία «γραμμένα μὲ δουλοπρεπῆ τρόπον», τοποθέτησαν τὸν Ἰσοκράτη καὶ ἀναψαν φωτιά. «Οσοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Κερπινῆς ἔτρεξαν ἀνήσυχοι γιὰ τὴν πυρκαϊά, λέγεται ὅτι βρῆκαν «τοὺς δύο ἐνθουσιώδεις νεανίας, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Λόντον ἀγαλλιῶντας, πηδῶντας καὶ χορεύοντας διότι ἔξεπλήρωσαν τοῦ πόθου των τὴν ἐκτέλεσιν, ἀπόδειξιν δώσαντες τοῦ θαυμασμοῦ των διὰ τοῦ ἀθανάτου Κοραῆ τὰ ἀθάνατα συγγράμματα».³²

Πέρα ἀπὸ τὶς νεανικὲς ἔξαρσεις, τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸν ἀσφαλῶς περιγρά-

31. Ἀν. Γούδας, δ.π., τ. 5', σ. 349 - 350. Πβ. καὶ Λουκία Δρούλια, δ.π., σ. 11 - 12. Καὶ ὁ Γούδας καὶ ὁ Θρ. Ζαΐμης ἐπισημαίνουν ὅτι τὸ γερμανικὸν μυθιστόρημα τοῦ Aug. Lafontaine, «Ἀριστομένης καὶ Γοργώ», δύο περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν Μεσσηνίων γιὰ τὴν ἀντονομία τους, μεταφρασμένο στὰ ἐλληνικὰ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Λασσάνη, ἀποτέλεσε τὸ προσφιλέστερο ἀνάγνωσμα τοῦ νέου καλαβρυτινοῦ προκρίτου. Τὸ μυθιστόρημα αὐτὸν κυκλοφόρησε στὰ ἐλληνικὰ ἔνα χρόνο πρὶν ξεσπάσει δ Ἀγώνας, στὰ 1820, πβ. Γκίνης - Μέξας, Ἐλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863, ἀρ. * 1211.

32. Λουκία Δρούλια, δ.π., σ. 6. Πράξῃ κατεξοχὴν λατρευτικὴ ἡ θυσία παρουσιάζεται ἐδῶ στὴν χαριστήρια μορφῇ τῆς ὧς ἐκφραστὴ τιμῆς, εὐγνωμοσύνης καὶ ψυχικῆς ἔξαρσεως. Ἀπὸ ποὺ ἀντλησαν τὴν ἐμπνευσθή τους οἱ δύο νέοι νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν θυσία ἐνὸς πολύτιμου γι' ἀντοὺς ἀγαθοῦ, τοῦ βιβλίου, διστε νὰ ἀποδείξουν τὸ θαυμασμό τους στὸν συγγραφέα δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ καθορίσω. Θέλησαν ἄραγε νὰ μιμηθοῦν τὸ ἀρχαῖο ἔθιμο, ποὺ ἀναφέρεται ἀλλώστε καὶ ἀπὸ τὸν Κοραῆ στὰ Προλεγόμενα τοῦ Ἰσοκράτη (σ. κβ'); «Οπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ κάψιμο τῶν βιβλίων γιὰ τὴ σημερινὴ μας νοοτροπία δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνει κατανοητὸ σὰν τιμητικὴ προσφορά· φέρνει στὸ νου ὅλες, ἀρνητικές, καταστάσεις. Γιὰ τὴ διάθεση τοῦ Α. Λόντου πρὸς τὸ χορὸ καὶ τὰ πατριωτικὰ τραγούδια μαρτυροῦν οἱ σύγχρονοί του περιηγητές, βλ. J. C. Hobhouse, *A Journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο, 1813, σ. 225 - 6, 586, καὶ K. Mendelsohn-Bartholdy, *Ιστορία τῆς Ἑλλάδος...* μτφρ. Ἀγγέλου Βλάχου, Ἀθήνα 1873, Μέρος Α', σ. 248 ἀπὸ ἀφήγηση τοῦ λόρδου Byron.

φεται γιὰ νὰ φωτίσει καὶ νὰ τονίσει τὸ αὐξημένο ἐνδιαφέρον, τὴν ἴδιαίτερη ενδαισθησία τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη ἀπέναντι στὰ πνευματικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς. Ὡς «λίαν φιλαναγνώστης» χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Γούδα· γιὰ «ἐπιμελὴ ἀνάγνωση» μᾶς μιλάει ὁ Αἰνειάν. Εὖλογα, λοιπόν, προβάλλεται τὸ ἔρωτημα, ποιὰ στάθηκε ἡ ὑπόδομὴ στὴ μόρφωσή του, σ' ἐναν τόπο μάλιστα, ὅπως ἡ Κερπινή, ὅπου οἱ προϋποθέσεις τῆς παιδείας δὲν παρουσιάζονται ἴδιαίτερα εὐνοϊκές.³³ Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στὸ ἄμεσο οἰκογενειακὸ περιβάλλον, στὸν πατέρα του, στὸν οἰκοδιδασκάλον. Ἐχοντας γενθεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης - μαρτυρεῖται ὅτι σπουδασε στὴν Πίζα — θέλησε «αὐτὸς μὲν νὰ ἐκπαιδεύῃ, ὅπως κάλλιον ἐδύνατο τὰ τέκνα του καὶ εἰς ἄλλους πολλοὺς νὰ ἐμπνεύσῃ τὸ αὐτὸς θῆμα... Τὰ δὲ τέκνα του δὲν ἦρκετο μόνον νὰ διδάσκωσιν οἱ διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοπροσώπως ἐδαπάνα τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου του, δὲτε μὲν διδάσκων αὐτά, ἀλλοτε δὲ ἐρευνῶν περὶ τῆς ἐπιδόσεώς των».³⁴ Ζάντας, λοιπόν, σ' ἐνα περιβάλλον ὅπου ἡ παιδεία λογιζόταν ὡς ἔψιστο ἀγαθό, μὲ τὴν βοήθεια τῶν δασκάλων καὶ τὶς φροντίδες τοῦ πατέρα του, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης θὰ διαμορφώσει, σὲ πολὺ νεαρή ἡλικία, ἴδιαίτερη διάθεση πρὸς τὴν μάθηση. Ἀναλαμβάνοντας δμως, ἀπὸ πολὺ νωρίς — μόλις στὰ 16 του χρόνια — τὰ καθήκοντα τοῦ προκρίτου, δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀκολουθήσει συστηματικὲς σπουδές, ὅπως ἔγινε στὴν περίπτωση τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ του, τοῦ Ἰωάννη.³⁵

33. Τὸ σχολεῖο τῆς Κερπινῆς καταστράφηκε στὴν ἐπανάσταση τῶν Ὁρλώφ. Ἀργότερα, στὰ 1830 οἱ κάτοικοι ζητοῦν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση νὰ συσταθεῖ σχολεῖο καὶ νὰ σταλοῦν δάσκαλοι, πβ. Τρ. Ε. Εναγγελίδης, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τονχοκρατίας, τ. Α', Ἀθήνα 1936, σ. 359, καὶ σ. 335 - 336 γιὰ τὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρύτων καὶ τὸν Προκόπιο Οίκοντον ἀπὸ τὶς Κυδωνίες ποὺ ἤταν οἰκοδιδάσκαλος τῆς οἰκογένειας Ζαΐμη καὶ κατὰ τὸ 1829 διορίσθηκε στὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρύτων.

34. Ἄν. Γούδας, δ.π., σ. 344.

35. Μαρτυρίες γιὰ τὴν «ὑπεροχὴν τῆς παιδείας» τοῦ Ἰωάννη Ζαΐμη, τὴν ἐπικοινωνία του μὲ τοὺς κύκλους τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, τὸ μεράκι του γιὰ πρόσκτηση βιβλίων ὑπάρχουν ἀρκετές. Ἡδη στὰ 1815 τὸν βρίσκουμε νὰ ἔχει ἐπαφές μὲ τὸν Παναγιώτη Σοφιανόπουλο καὶ τὸν βηλαρικὸ κύκλο (βλ. παρακάτω σημ. 38). Στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, (1817 - 1819), τὸν συναντάμε ὡς συνδρομητὴ σὲ τρία «λόγια» βιβλία, γιὰ περισσότερα ἀπὸ ἐνα ἀντίτυπα (βλ. Φίλ. Ἡλιοδ. Τὸ ἀναγνωστικὸ ρωνό στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ: οἱ Συνδρομητές, τ. Α', ἀρ. 3697, ὑπὸ ἐκτύπωση. Γιὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας Ζαΐμη βλ. ἀρ. 3695, 3696, 3698) καὶ ὡς συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ Ἐρμῆς ὁ Λόγιος. Στὸν τόμο τοῦ 1820, σ. 403 - 411, δημοσιεύεται ἡ «Διατριβὴ τοῦ περιφήμου Goguet [Αντ. Yves Goguet] περὶ τῶν δονομάτων τῶν Πλανητῶν», μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ζαΐμη (πβ. Εμμ. N. Φραγκίσκος, Τὰ Ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. B' «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», 1811 - 1821, Ἀθήνα 1976, σ. 83, Κέντρον Νεοελληνικῶν Ερευνῶν/EIE, ἀρ. 20). «Οσο γιὰ τὴ διψα του ν' ἀποκτήσει βιβλιοθήκη, μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὶς ἐνέργειές του ἴδιαίτερα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀποστολῆς του στὸ Λονδίνο, ὡς μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δανείου» ἐνέργειες ποὺ ἔφτασαν μάλιστα ν' ἀποτελέσουν κι αὐτές ἀντικείμενο ἐπικριτικοῦ σχολιασμοῦ. «Ἄν ὁ Ἀνδρέας Λουριάτης, πηγαίνοντας στὸ Παρίσι,

Κι αὐτὴ ἡ στέρηση ἐνδέχεται νὰ τοῦ δημιούργησε κάποια αἰσθήματα μειονεξίας στὸ παιδευτικὸ ἐπίπεδο. Ἐτσι, ἵσως, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ κάπως ὑπερτονισμένη ἀπὸ τὸν συγχρόνους του βιογράφους ἔφεσή του πρὸς τὸ διάβασμα, μαρτυρία καὶ πληροφόρηση ποὺ προέρχονται, ἄλλωστε, ἀπὸ δικές του ὑποδείξεις.³⁶

Μὰ ἡ ἔξέταση γύρω ἀπὸ τὴν μόρφωση τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἀναλυθοῦν τὰ κίνητρά του, ἔρχεται ἀπὸ ἄλλη σκοπιά νὰ ἐπιβεβαιώσει ἐκεῖνο ποὺ πιστοποιεῖ, ἀπὸ τὴν δική της ὀπτική, ἡ ἀρχαία ὀνοματοθεσία διπῶς τὴν δρίσαμε παραπάνω. Ἀνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ τὸν βαθμὸ παιδείας, οἱ ἐπιλογές ποὺ κάνει ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης παρουσιάζονται ἅμεσα συσχετισμένες μὲ τὶς μεταβολές ποὺ συμβαίνουν στὸν ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ βίο, στὰ χρόνια τῆς προετοιμασίας τοῦ Μεγάλου ξεσηκωμοῦ. Ὁμως, ἡ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς ἐνὸς ἀτόμου ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα στὸ μέτρο ποὺ τὸ ἄτομο ἐκφράζει τῇ συλλογικῇ νοοτροπίᾳ, τὶς στάσεις καὶ συμπεριφορὲς τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας στὴν ὁποίᾳ ἀνήκει. Ἐτσι καὶ τὸ συγκεκρι-

δέχεται νὰ διεκπεραιώσει τὶς «παραγγελίες» τοῦ Ἰω. Ζ., (βλ. Λουκία Δρούλια, «Γύρω στὶς πρῶτες σολωμέκες ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις», *Μημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βενετία 1974, σ. 388, σημ. 5) ὁ Ἰω. Ὁρλάνδος, καθὼς τὸν ἀντιμετωπίζει καὶ ὃς «ἀπεσταλμένον ἀπὸ τὸ ἐναντίον μας μέρος», δυσανατσχετεῖ κι ὀλοένα τὸν μέμφεται : «Ἄντος, ἀδελφέ, ἥλθε διὰ νὰ ἐνδυθῇ, νὰ γλεντίσῃ, νὰ σπουδάσῃ, νὰ κάμη βιβλιοθήκην καὶ ὅ, τι ἄλλο δυνηθῇ, μὲ τὸν ἔνονυς κόπους», (ἐπιστολὴ Ἰω. Ὁρλάνδου πρὸς Γ. Κουντουριώτη, 28 Ιουλίου 1824, «Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου 1821 - 1832 δημοσιευόμενα ἐπὸ Αγρ. Λιγνοῦ, τ. Γ', Ἀθήνα 1922, σ. 65). Παρόμοιες αἰτιάσεις διατυπώνονται καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστολές, βλ. λόγου χάρη δ.π., σ. 126, 226, 319). Τέλος, ἀναφορικά μὲ τὶς σπουδές τοῦ Ἰω. Ζ. στὸ ἔξωτερικὸ ἡ πληροφόρησή μας εἶναι ἀκόμα λιγοστὴ. Δύο μνεῖες ποὺ ἀφοροῦν σ' ἔναν νέον Ζαΐμη δὲν βιθοῦν νὰ ταυτιστεῖ μὲ βεβαιότητα τὸ πρόσωπο καὶ γιατὶ δὲν σημειώνεται βαφτιστικὸ ὄνομα καὶ γιατὶ ἀπέχουν χρονολογικά μεταξύ τους. Περιορίζομαι λοιπὸν ἐδῶ νὰ τὶς παραθέσω χωρὶς νὰ προχωρήσω τώρα σὲ λεπτομέρεστερη ἐπεξεργασία τους. Ἡ μία μνεία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, δ ὀποῖος στὰ 1813 γράφει μὲ δυσφορία στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου διτὶ ὁ «Ζαΐμ Ζαΐμογλους (πουλοῦς)» τοῦ ἀπευθύνει συνέχεια γράμματα καὶ ζητάει μὲ ἐπιμονὴ νὰ λάβει ἀπάντηση (πβ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία, ἔκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 236, 238, 252). Ἡ δεύτερη περιλαμβάνεται σ' ἐπιστολὴ τοῦ Δημ. Μόστρα πρὸς τὸν Φάτιο Σωτήρη (7/19 Αὔγ. 1822), διόπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα ἐνὸς σπουδαστὴ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βολονίας. «Ἡρώτης», γράφει, [δ] Δεσπότης, δηλ. δ μητροπολίτης [Ἔγνατος] τὸν Ζαΐμην πόσια ἔξανδρεν εἰς Βονονίαν, καὶ τὸν εἴπε δεκαιοκτῷ μονέδας, καὶ διτὶ μὲ εἴκοσι μονέδας ἡμπορεῖ τις νὰ ζήσῃ καλά, καὶ νὰ κάμη καὶ κάνεν φόρεμα». (βλ. Ἀρχεῖο Μόστρα, ΓΑΚ, Κ 125, τχ. Ε').

36. Βλ. ἐδῶ σημ. 30. Γιὰ τὴν μόρφωση τοῦ Α.Ζ. ἔχουν διατυπωθεῖ ἀντιφατικές ἀπόψεις. Ὁ Ε. Ι. Μάλαινος στὴν *MEE* σημειώνει διτὶ «έστερετο μεγάλης μορφώσεως», ἐνδῶ δ. Π. Ξινόπουλος, Ἀνδρέας Λόντος, Μέρος Α', 1789 - 1824, Πειραιάς 1927, σ. 21 τὸν ἀποκαλεῖ «λογιώτατον», κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἔκφραση «πρὸς Διός τοῦ φιλίου» ποὺ χρησιμοποιεῖ σ' ἐπιστολὴ του.

μένο μας παράδειγμα μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ώς ἔνδειξη γιὰ τὶς συντελούμενες μεταλλαγές.

Ἐνδειξη, ώστόσο, ή δοπία στὴ μορφὴ αὐτῆ, μοιάζει ν' ἀποτελεῖ ξεχωριστό, μεμονωμένο δεῖγμα στὸ χῶρο τῆς ἡγετικῆς διμάδας στὴν Πελοπόννησο.³⁷ Ἀν, ἀπὸ μόνη της, δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ τεκμηριώσει γενικότερα φαινόμενα ἀλλαγῆς, συνδυαζόμενη μὲ ἄλλες μαρτυρίες διαφωτισμοῦ — τὰ ἐνδιαφέροντα, λόγου χάρη, τοῦ Ἀνδρέα Λόντου, τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη καὶ τοῦ Θεοχάρη Ρέντη γιὰ τὸ θέμα τῆς γλώσσας καὶ τῇ σχετικῇ ἐπικοινωνίᾳ τους μὲ τὸν Βηλαρᾶ³⁸— μπορεῖ κάπως πιὸ εὐγλωττα νὰ φωτίσει τὶς διαφοροποιήσεις ποὺ παρατηροῦνται, κατὰ τὴ χρονικὴ ἐκείνη στιγμή, στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία τῶν προκρίτων. Ἐξάλλου, ἐντοπισμένη στὴν Ἀχαΐα, παρουσιάζει μιὰ παρέκκλιση ποὺ εὔκολα μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὰ παράλληλα ἴστορικὰ φαινόμενα ποὺ συμβαίνουν στὴν περιοχή. Οἱ αὐδημένες ἐμπορικὲς δραστηριότητες, ἡ ἐμπορευματοποίηση τῆς παραγωγῆς, ἡ συγκέντρωση τοῦ πελοποννησιακοῦ ἐμπορίου, στὸ μεγαλύτερό του ποσοστό, στὴν Πάτρα,³⁹ ἔδρα τότε δλων τῶν ξένων προξενείων —θυμίζω ἀκόμα ἔδω τῇ συμμετοχῇ τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη σὲ ἐμπορικὴ ἑταιρεία, στὴν Πάτρα τὸ 1814⁴⁰— προκαλοῦν τροποποιήσεις στὸν οἰκονομικὸ τομέα, μὲ τὶς ἀντίστοιχες συνέπειες στὴν κοινικὴ καὶ πνευματικὴ ζωή. Είναι φυσικό, λοιπόν, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς νέας γενεᾶς, ἀνθρώποι γύρω στὰ εἰκοσιπέντε τους χρόνια, ἔχοντας ὑποδομὴ δεκτική, νὰ ἐπηρεάζονται ἀμεσότερα ἀπὸ τὶς ἀλλαγές καὶ νὰ μετέχουν ζωηρότερα στὶς νέες διαδικασίες.

37. Καὶ ἔδω μιὰ πρώτη ἀναζήτηση πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ δὲν παρουσιάζει ἐμφανεῖς διαφοροποιήσεις στὴν ἐθιμικὴ παράδοση. Δειγματοληπτικὰ ἀναφέρονται οἱ οἰκογένειες τῶν Δεληγιάννη, Σισίνη, Νοταρᾶ, Μαυρομιχάλη δπου ἡ καθιερωμένη συνήθεια παραμένει ἀναλλοίωτη. Φυσικά ἡ τεκμηρίωσή μας δὲν εἶναι καθόλου ἔξαντλητική.

38. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, *'Ἐπιστολαὶ ὀμφόρων...*, σ. ρλβ' - ρλγ'. Στὸν διο τούκλο ἐντάσσεται καὶ δὲ Ιωάννης Ζαΐμης ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Παναγιώτη Σωφανόπουλου ἀπὸ τὸ Σοπτότο, 3 Μαΐου 1815, στὸν Θεοχάρη Ρέντη στὴν Κόρινθο δπου γίνεται μακρὺς λόγος γιὰ γλωσσικὰ θέματα, σ.π., σ. 226.

39. Πβ. Βασίλης Κρεμμύδας, *Σνγκνφία καὶ ἐμπόριο στὴν προεπαναστατικὴ Πελοπόννησο, 1793 - 1821*, Ἀθῆνα, Θεμέλιο, 1980, σ. 60.

40. Δουκία Δρούλια, «Ἡ ἐμπορευταιρεία» τῶν ἀδελφῶν Ζαΐμη, Παν. Χειλόπουλου καὶ Σπ. Κανέλου, Πάτρα 1814 - 1816», ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικά τοῦ Β' Λιεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπονδῶν*, Πάτραι 25 - 31 Μαΐου 1980, τ. Γ', Ἀθῆνα 1981 - 1982, σ. 371 - 379.

ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Δίφυλλο 0,22 × 0,19

φ. 1r

1813: 18 μαιου ἐσταιφανωθῆκαμε

1816: 22 ἡμανοναρίουν ἐγενηθὶ ἡ κατίνα ἡμε
ρα σαβατω εἰς τῆς πενται ἥօρα την
ὅποια ἐβατησεν ὀδεσπότης

1817: 1 ἡμανοναρίουν ἐγαινηθὶ ἡμαντησοι ἡμε
ρα δευταιρα τὴν ὅποιαν ἐβατησεν
δηθωστης κύρπαναγιοτακῖς

1819: 21 φευροναρίουν ἐγενήθι ἡμανδρομάχη ἡμέ
ρα παρασκεβη τὴν ὅποι/αν
ἐβατησεν ὀκνρπαναγιοτακῖς / φλόκας

1820: 6 μαι(ον) ἐγενηθὶ ὅηοάνης θρασιβούλης
ἡμέρα πεμπτη τὸν ὅποίων ἐβαπτη
σεν ὀδεσπότης

1822: 29 ὀκτωβρί(ον) ἐγενοιθη ὅθρασι/βούλος
ἡμερα κιριακή

φ. 2v

(χειρόγραφη σημείωση Θρασυβούλου Ζαΐμη :)

Ληξιαρχικαὶ σημειώσεις ἀδελφῶν Ζαΐμη